

Válasz dr. Agyagási Klára, dr. Juhász Dezső és dr. Forgács Tamás opponensi véleményére a „Helynévmintázatok a középkori Magyarország területén” címmel benyújtott akadémiai doktori értekezésem kapcsán

Tisztelt Bírálóbizottság! Tisztelt Jelenlévők!

A disszertációm opponenseinek véleményére, megjegyzéseire és kritikáira adott válaszomat a köszönet szavaival kell kezdenem. Mindenekelőtt őszintén szeretném megköszönni Agyagási Klára professzor asszonynak, Juhász Dezső és Forgács Tamás professzor uraknak már azt is, hogy vállalták dolgozatom elbírálásának jelentős időt és energiát felemésztő feladatát. Ugyancsak szeretném megköszönni az igen alapos opponensi véleményükben megjelenő pozitív értékelést, az elismerő szavakat is, amelyek megerősítenek abban, hogy a névtani kutatásoknak a dolgozatban megmutatkozó iránya érvényesnek tekinthető, és a jövőben is újabb, releváns tudományos eredményeket hozhat. Az opponensek bírálataikban azonban természetesen a dolgozat egészét illetően és részletekbe menően is elsősorban a disszertáció kritikusabb pontjaira hívták fel a figyelmet. Ezeket a kritikai megjegyzéseket minden részletükben úgy értelmezem, hogy azok a jobbítás szándékával születtek, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a később nyomtatásban is megjelenő munkám még színvonalasabb lehessen.

A következőkben válaszomban először a disszertáció egészét érintő javaslatokat veszem sorra, majd a további megjegyzéseket, bírálatokat válaszolom meg tematikus csoportokra bontva.

1. A disszertáció egészét érintő kérdések

A magyar nép korai történetének, a Kárpát-medencében való megtelepedésének és kora középkori viszonyainak vizsgálatában a történeti források által megőrzött, magyar nyelven lejegyzett helyneveknek kiemelkedő jelentősége van, annál is inkább, hogy hosszú időn át az ún. szórványemlékek adják a magyar nyelv legjelentősebb, írásban fennmaradt nyelvi forrásait. Ezek általános történeti forrásértékét etimológiai és helynévtipológiai módszerekkel igyekeztek a kutatók kiaknázni. Az elmúlt évtizedben ezek mellett olyan újabb vizsgálati módszerek kimunkálása is megtörtént, mint a **történeti helynév-rekonstrukció** és a **relatív kronológia**, amelyek a helynévanyag differenciáltabb megközelítésével lehetővé teszik az eddig elért eredmények felülvizsgálatát, és alkalmazásukkal újabb ismeretekre is szert tehetünk a magyar nyelv- és névtörténetre vonatkozóan, áttételesen pedig a magyarság történetére nézve is. Dolgozatomban e módszerek alkalmazásával igyekeztem magam is hozzájárulni a névtörténet korábbi megállapításainak pontosításához, a magyar nyelv- és névtörténeti ismeretek további gyarapításához. Mindemellett a konkrét elemzések révén **igazolni kívántam az általam alkalmazott módszertan általános érvényességét is.**

Munkám közvetlen célja, hogy a Kárpát-medence keleti részén fekvő, természetföldrajzi sajátosságok által meghatározott, négy folyó vízgyűjtő területe által kijelölt **három nagy térség** (a Sebes-Körös mente, a Szamos mente, a Maros és Kis-Küküllő mente) korai ómagyar kori névanyagát funkcionális szempontú elemzés alá vonva megrajzoljam azok névmintázatait. A vizsgálat során alkalmazott, előzőekben említett újabb módszerek lehetőséget adtak arra, hogy a történeti helynév-tipológia vitatott kronológiai kérdéseire újabb ismeretekkel szolgáljak, illetve bizonyos korábbi helynév-etimológiákat felülvizsgáljak. A vizsgálatok legfőbb tudományos hozadéka pedig az, hogy a név- és nyelvtörténeti tanulságokon keresztül a Kárpát-medence korai történetének még ma is homályos nyelvi-etnikai kérdéseinek tisztázásához is hozzájárulhatnak.

A témaválasztáshoz kapcsolódóan Juhász Dezső a munka **címének módosítására** tesz javaslatot: a *Helynévmintázatok a középkori Magyarország területén* cím helyett a *Helynévmintázatok a középkori Magyarország keleti térségeiben* címet ajánlja. Ezzel összefüggésben azt is kívánatosnak tartja, hogy a továbbiakban a „földrajzi **horizont bővüljön ki**” például a Székelyföld, a Felvidék, a Dunántúl vagy az Alföld egyes vidékeivel. A cím pontosítására tett javaslatát köszönettel elfogadom. Ami pedig a vizsgálat területi kiszélesítését illeti, a jövőbeli kutatási terveim között éppen efféle, újabb területekre kiterjesztett vizsgálatok szerepelnek. A feltérképezendő területek pontos határainak meghúzása azonban – annak ellenére, hogy a kiindulási alapot a természetes táji tagolódás jelenti – egyáltalán nem könnyű feladat. Bírálom meg is fogalmazza a nehézségeket, amelyek miatt ez szükségszerűen a kutató szubjektív döntésének az eredménye. Egyúttal azonban azt is megjegyzi, hogy disszertációmban a vizsgálat lezárultával nem utalok arra, hogy a régióhatárokat a tanulságok miatt esetleg módosítani kellene-e. Úgy gondolom, hogy az efféle tanulságok akkor látszanak majd világosan, amikor az érintkező vidékek hasonló vizsgálata is megtörtént, s az egyes területi sajátosságok, a névmintázatok tényleges területi határai kirajzolódnak. Ezek ismeretében lehetnek korrigálhatók – egyfajta visszacsatolásként – maguk a régióhatárok is.

Juhász Dezső ahhoz a megállapításomhoz is fontos elvi-módszertani észrevételt fűz, hogy ti. „az összehasonlító vizsgálat sikere érdekében célszerű egymással szomszédos területeket kiválasztani” (81. lap). Úgy véli ugyanis, hogy „megvan a haszna annak is, ha szomszédos, annak is, ha nem szomszédos területeket hasonlítunk össze” (3. lap). Természetesen magam sem állítom, hogy távoli területek névrendszertani sajátosságainak összevetése fölösleges, és főleg nem, hogy eredménytelen lenne. DITRÓI ESZTER 2017-ben csíki, Veszprém és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei névanyagon végzett összevető vizsgálata kiváló példa lehet a hasonló vizsgálatok eredményes voltára (2017: 40–62). Dolgozatomban azért döntöttem szomszédos vidékek névmintázatainak vizsgálata mellett, mert úgy véltem, hogy annak az alapgondolatnak a helytállóságát, amely szerint az egyes területek névmintázatait a nyelvi és a kulturális feltételek mellett alapvetően befolyásolják a földrajzi sajátosságok, a legvilágosabban és legegységesebben talán olyan szomszédos vidékek névanyagának vizsgálata igazolhatja, amelyek létrejöttének körülményeiben a legfőbb eltérést a földrajzi jellemzőik jelentik. Végül célunk pedig csakis az lehet, hogy az általam is alkalmazott módszertan alapján az egész Kárpát-medence, a történeti Magyarország valamennyi térségének névmintázatait feltárjuk. Ehhez pedig a névadás minden fontos tényezőjét (környezet, kultúra, nyelv stb.) figyelembe kell vennünk.

Vizsgálataim során az eredmények statisztikai összevethetősége érdekében a különböző nagyságú területi egységek közül a nagyobb tájakat, amelyeket *térségnek* neveztem (Sebes-Körös mente, Szamos mente, Maros és Kis-Küküllő mente), további kisebb területekre, ún. *régiók*-ra osztottam (Sebes-Körös felső folyásának északi (FÉ) régiója, Sebes-Körös felső folyásának déli (FD) régiója stb.). Juhász Dezső e terminusok fordított használatát célszerűbbnek tartaná. Javaslatát átgondolva erre magam is hajlok, tekintve, hogy hasonló párhuzamot mutatnak a közigazgatásban használatos *régió* és *kistérség* fogalmak is, ahol az előbbi a nagyobb, utóbbi a kisebb területi egységet jelöli.

Bírálom egy másik szóhasználati kérdés kapcsán arra hívja fel a figyelmemet, hogy a helynevek nyelvi vizsgálatának „strukturális és szemantikai egységekre való bontása nem hiba ugyan, de pontosabb lenne »*alaki és szemantikai*« *oppozíciót* felállítani, mivel a strukturális vizsgálatok kiterjedhetnek a szemantikára is (vö. *szemantikai struktúrák*)”. Valóban, én magam is alak és jelentés kettősségére gondoltam ebben az összefüggésben.

2. A disszertáció szerkezetére vonatkozó megjegyzések

Juhász Dezső a III. (A nyelvi térszerkezet vizsgálata) és a IV. (A névmintázatok vizsgálata) nagy fejezet három alpontjánál javasol sorrendcserét, amelyek a logikusabb gondolatmenetet szolgálhatnák területi vagy kronológiai tekintetben. Emellett azt is megjegyzi, hogy a majdani könyv változatban hasznos lenne egy helynévmutató elkészítése. Az alfejezetek helyére vonatkozó javaslatot a könyv szerkesztésekor figyelembe fogom venni, a helynévmutató elkészítését pedig magam is szükségesnek látom, mindenképpen el fogom azt készíteni.

Forgács Tamás a munka szerkezeti tagolásának kérdéséhez hozzászólva a fejezetek és alfejezetek számozásának módját kifogásolja. Bár az okát érti, nem találja szerencsésnek, hogy a négy nagy fejezetet római számmal különböztetem meg, míg a kisebb egységeknél arab számokat használva, decimális tagolást alkalmazok. Ezt a módszert más kézikönyvek mintájára, a fejezetek több alfejezetre bontása, az alfejezetek további, néhol akár 7 alegységre való tagolása miatt választottam: a belső utalások (pl. a IV. fejezet 2.1.5. alfejezetében a III. fejezet 1.1.2. pontjára utalás: III.1.1.2.) így talán áttekinthetőbbek.

Agyagási Klára kiemeli, hogy A névmintázatok vizsgálata című (IV) fejezet A településnevek változási dinamikája című (1.) alfejezetének elején megtalálható diagramok komplex képet adnak az egyes térségek régiókat érintő névgyarapodási (variáció, osztódás, új település nyomán alakult új név), illetve a név- és településeltűnési folyamatairól, azaz a nevek változási dinamikájáról. Számára zavaró azonban, hogy a fent említett fogalmak, valamint a folyamatok motivációinak magyarázata csak a következő, a Településnevek szerkezeti elemzése című (2.) alfejezetben olvasható. Hasonlóan látja a disszertáció ezen részét Forgács Tamás is, és valószínűleg ebből fakad az is, hogy az 1. alfejezetből hiányolja az adatokat, amik a 2. alfejezetben viszont szerepelnek. Az említett két alfejezet érthetőséget biztosító logikai sorrendje a disszertáció megírásakor is fejtörést okozott, úgy látszik, nem a legjobb megoldás mellett döntöttem. A könyv kiadásakor ezt újra fogom gondolni.

Részben szerkezeti kérdést érint Forgács Tamásnak az a megjegyzése is, hogy az egyes diagramoknál miért nem szerepelnek a vonatkozó példák. A disszertáció II. nagy fejezete szöveges formában tartalmazza minden régió teljes névanyagát. Ott a településnevek névtipológiai csoportokra bontva (egyrészes, kétrészes név), azon belül szemantikai típusok szerint rendezve az etimológiai elemzésükkel együtt szerepelnek. A disszertációban e típusok további, részletező elemzése során törekedtem arra, hogy a névadatokat legalább a példák szintjén megjelenítsem, de a munka terjedelme nyilvánvalóan nem engedi meg (és a redundancia elkerülése végett nem is lenne célszerű), hogy minden szempontnál minden oda tartozó nevet újra meg újra felsoroljak.

3. A disszertáció tartalmára vonatkozó megjegyzések

3.1. Etimológiai kérdések

A bírálatok legjelentősebb része természetesen a disszertáció tartalmára vonatkozik. Opponenseim a dolgozat bírálatakor leginkább – általánosabban vagy egy-egy konkrét helynévre vonatkozóan – a névetimológiák kérdéséhez fűztek megjegyzéseket, fogalmaztak meg kritikát.

Agyagási Klára bírálatának egyik jól körülhatárolható témája a vizsgált **helynevek törökségi vonatkozása**. Mivel magam a turkológiának a magyar nyelvtörténetet érintő kérdéseit leginkább a magyar nyelvtörténet oldaláról ismerem, igencsak hasznosnak gondolom a turkológus szakember véleményét, meglátásait, annál is inkább, hogy a magyar helynévtörténeti ügyekben újabban csak ritkán szólalnak meg e szakma mértékadó képviselői.

Bírálatában a disszertáció második nagy fejezetéhez (**Keletkezés- és névtörténeti vizsgálatok**) hozzászólva a magyar és nem magyar helynevek megkülönböztetése kapcsán több lényegi megjegyzést is tesz. Ezek közül az első arra vonatkozik, hogy dolgozatomban az elemzett terület Bihar vármegye területére eső részén török néptörzsek névalkotó szerepével egyáltalán nem számolok, s négy olyan településnevet sorol fel, amely véleménye szerint e körbe lenne sorolható. Elsőként az *Alpár* nevet említi, amely szerepel az Árpád-kori személynévtárban is. Abból kiindulva, hogy e személynév 1279-ből származó adata egy kun előkelő neve, bírálom arra következtet, hogy a vizsgált településnevet birtokjelölő funkcióban maga a kun közösség hozhatta létre, s a települést is ez a nép alapította, így tehát a településnévben „a primer kun helynévadás példáját láthatjuk” (7. lap). Ez a néveredetítés bár logikusnak látszik, de kevésbé valószínű. A személynévek között ugyanúgy, ahogyan a településnevek között mindig is voltak, ma is vannak idegen eredetű jövevénynévek, amelyek a népi, nyelvi, kulturális érintkezés különböző formáinak következtében kerültek, kerülnek be ma is a nyelvbe. E nevek nyelvi integrálódásának pontos időpontját természetesen nem ismerjük, csak az első írásbeli előfordulásuk adatolható, de az bizonyos, hogy elterjedésüket a mindenkori személynévdívat is befolyásolta. Egy idegen eredetű név a magyar személynévkincsbe kerülve, annak szerves elemévé válva természetszerűen már magyar etnikumú embert (is) jelölhetett. Közismert például, hogy a honfoglalás korában és azt követően élt magyar főemberek közül sokan török eredetű neveket viseltek. Ez persze nem zárja ki, hogy a személynév nyelvi eredete és a névvisező etnikai hovatartozása, nyelve adott esetben akár meg is egyezhet. Az is közismert ugyanakkor, hogy a személynévből minden névalkotó formáns nélkül, metonimikusan létrehozott személynévi eredetű településnevek a magyar helynévrendszer egyik legrégebbi és legjellemzőbb névtípusát képviselik (lásd *Levédia*), s a névalkotásnak ez a módja Európában egyedülálló, csak a magyar helynévadásban van jelen. Az ugyanakkor valóban elgondolkodtató lehet, hogy Európán kívül a nagyjárlattartó nomád népeknél, így éppen a törökségi népeknél is ismert a hasonló formáns nélküli személynév → településnév típusú névalakulás. Mivel azonban a korai magyar településnév-rendszerben egyértelműen bizonyítható török eredetű helynév alig van, a török származtatás valószínűségét csekélyebbnek vélem, bár kizárni nyilvánvalóan nem lehet. Hasonló a helyzet a másik említett településnév, *Biszó* esetében, amelynek személynévi alapja etimológiailag ugyancsak kun eredetre vezethető vissza.

A *Bolgár* településnév kapcsán Agyagási Klára a települést lakó bolgár etnikum pontosításának lehetőségére mutatott rá: hangtani alapon egyértelműen eldönthető, hogy az elnevezés nem bolgár-török, hanem bolgár-szláv népességhez kapcsolható. Utóbbiak elnevezésében ugyanis megmaradt a -g- zárhang, míg az előbbiében intervokalikus helyzetben, illetve a szóvégen, valamint az itt is megmutatkozó szóközépi helyzetben lévő -lg- hangkapcsolat esetében már a honfoglalás idejére spiránson keresztül eltűnt. Ezt a hangtani érvet nagyon köszönöm, és beépítem, s a munkámban általam csak később közölt bolgár-szláv azonosítást e helyütt is egyértelműen feltüntettem.

Ugyancsak megköszönöm az *úz* népnévre visszavezethető *Úz* településnév kapcsán általam írottak megerősítését. Ahogyan opponensem írja, e néptörzsek pontosabb etnikai meghatározásának kérdése alaposabb turkológiai vizsgálatot igényel, amelyet azonban magam nyilvánvalóan nem tudok elvégezni. A magyar történeti helynévkutatás már jó ideje nélkülözi a turkológus és részben a szlavista szakembereket, s magam is reménykedve várom, hogy az elkövetkező időszakban ez a helyzet talán megváltozik. Agyagási Klára arra is felhívja a figyelmemet, hogy a török eredetű jövevényszavakra visszavezethető településnevek eredet-meghatározásakor hivatkozásként néhol csupán a TESz. és az EWUng. szerepel, holott a legkorszerűbb itt használható munka a RÓNA-TAS ANDRÁS – BERTA ÁRPÁD nevéhez fűződő WOT (West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian), amelyet természetesen magam is

ismerek, és több helyen is hivatkozom rá a disszertációban. A bírálóm által jelölt helyeken is feltétlenül pótolom a WOT idézését.

Opponensem a törökségi vonatkozású településnevek mellett még három, magyar eredetű név elemzése kapcsán is pontosítást vár. Az egyik ezek közül a *Nempti*, amelyben a szóközi *-p-* hang eredetét és funkcióját nem találja világosnak. A *Németi* településnév *Nempti* alakjai a második nyílt szótagi magánhangzó kiesésével keletkeztek, az ily módon egymás mellé került *m* és *t* bilabiális, illetve zárhang jellegének következtében a *-p-* hang (fonetikai okokból) inetimologikus úton került a névbe (NYÍRKOS 1987: 30–37, RÁCZ A. 2022: 210). Ennek az információnak a hiánya azzal indokolható, hogy a disszertációban az eredetmagyarázatban igyekeztem a legfontosabb, a névmintázatok vizsgálata szempontjából elengedhetetlen vonatkozásokra szorítkozni. E településnév részletes etimológiája, más népnévi eredetű nevével együtt két korábbi könyvemben olvasható (RÁCZ A. 2007 – második javított és bővített kiadása: 2022, 2016). Agyagási Klára másik kérdése az egy- és kétrészes nevek megkülönböztetésére vonatkozott két konkrét település párhuzamos szerkezetűnek látszó, de különbözőképpen elemzett neve apropóján. Miért egyrészes a *Derzspalotája* ~ *Derzspalota*, és miért kétrészes az *Ugramonostora* településnév – teszi fel bírálóm a kérdést –, amikor a nevek lexikális és szerkezeti felépítése látszólag azonos, bennük személynév építményt jelölő szóval kapcsolódik össze. A magyarázat e neveken túlmutató, általánosabb névtörténeti, névtipológiai természetű. A kétrészes településnevek egyik típusában a második névrész települést jelentő földrajzi köznév (pl. *-falu*, *-falva*, *város*). Ezeket a lexémákat elsődleges (primer) településnév-formánsoknak nevezzük, amelyek helyfajta-jelölő funkciójukat úgy töltik be, hogy ez a funkció egybeesik a formánsként álló földrajzi köznév szótári (azaz közszói) jelentésével. Ugyanakkor a nyelvtörténet során ez a kör olyan lexikális formánsokkal is bővül, amelyek jelzik ugyan a jelölt hely fajtáját, de az adott közszónak mint a szókincs elemének nincs a kérdéses helyfajtára vonatkozó földrajzi köznévi jelentése (pl. *-ház(a)*, *-egyháza*, *-monostora*, *-hida*). Ezeket másodlagos (szekunder) lexikális településnév-formánsoknak nevezzük, amelyek valamely névfajta névegyedeinek részeként a gyakori használat következtében fajtajelölő szerepre tesznek szert anélkül, hogy ez a funkció az adott elem közszói jelentését alapvetően érintené. Ebbe a körbe tartozik a *-monostor(a)* lexéma is. Ennek megfelelően tehát az *Ugramonostora* elnevezés második, *-monostora* tagja a használat során települést jelölő lexikális helynévformánssá válva a 'monostorral rendelkező falu' speciális jelentéstartalmat hordozza, a név a településről két információt közöl: '(1) Ugra birtokában lévő + (2) monostorral rendelkező falu', ezért kétrészes településnévnek tekintendő. A *Derzspalota* ~ *Derzspalotája* település egy a településen álló, Derzs nevű személy birtokában lévő építményről metonimikusan kapta nevét. A *palota* utótag csak ritkán fordul elő településnévben, ezért nem alakulhatott ki a fenti másodlagos településnév-formáns szerepe. A denotátumról a név így csak egyetlen információt közöl: (település, amelyen) '(1) a Derzs nevű ember palotája/háza áll', ezért településnévként egyrészesnek minősül (HOFFMANN 1993: 43–44, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 170–172).

A nyelvi térszerkezet vizsgálata (199–213. lap) kapcsán a Maros és a Kis-Küküllő vidékéről írott összefoglaló fejezetben a terület névanyaga alapján csekélyebb szláv jelenlétre következtetek. Agyagási Klára úgy véli, hogy a szlávok arányának ilyen alakulása abból következik, hogy a disszertáció vonatkozó fejezetében írottakkal szemben itt, az összefoglalóban három helynevet (*Csesztve*, *Pacalka*, *Orbó*) indoklás nélkül átsoroltam a magyar eredetű nevek közé. Itt valamilyen félreértés lehet, ugyanis a dolgozat jelzett helyein a *Csesztve* nevet egyértelműen személynévi eredetűnek mondtam (171. lap; FNESz.), a *Pacalka* elnevezést kissé bizonytalanabb alapokon nyugvóan ugyan, de szintén személynévre visszavezethetőként említettem (172. lap; FNESz., KNEZSA 1943–1944: 126), így mindkét elnevezést a személynévből metonimikus úton magyar névadással alakult, azaz magyar eredetű

nevek közé soroltam. Opponensem az *Orbó* név kapcsán is hasonló problémát vél felfedezni: a dolgozat szövegében (180. lap), illetve a fejezet összefoglalójában (212. lap) megítélése szerint ugyancsak „kétféleképpen” vélekedek. Az itt is megmutatkozó félreértés oka talán az lehet, hogy a disszertációban két különböző objektumot jelölő *Orbó* név szerepel: vízfolyás és település neveként egyaránt jelen van a magyar helynévrendszerben. A kétféle objektumot megjelölő elnevezés kialakulásának módja pedig eltérő. Az *Orbó* névről a 180. oldalon az alábbiakat írom: „Ugyancsak jobbról ömlik a Marosba az *Orbó* (1282/1285: *Vrbo*, riv., HA. 2: 32) patak, amelyet *Orbó* település határában említenek a források. Neve szláv eredetű; vö. szl. **vrba* ’fűzfa’ (vö. FNESz. *Alsóorbó*, *Varbó*). Neve – a szótó szemantikai tartalma és más névpárhuzamok alapján, a Doboka megyei *Orbó*-hoz hasonlóan – elsődlegesen a vízfolyás megnevezése lehetett. A belőle metonimikusan létrejött településnév (amelyet fentebb a magyar eredetű nevek között tárgyaltam) akár a szlávban is kialakulhatott.” Az effajta víznév → településnév irányú, lokális elhelyezkedésre utaló metonimikus névalkotás alapvetően jellemző a magyar településnevek körében (vö. BENKŐ 1948: 98, vö. még 1947, GYÖRFFY 2011: 155–160). Ezért vettem tehát számba az *Orbó* víznevet a szláv eredetű mikrotoponimák között, míg az *Orbó* településnevet a településnévi környezet miatt nagyobb valószínűséggel a magyar eredetű településnevek közé soroltam. Ugyanakkor arra is utaltam, hogy teljességgel nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy a településnév is közvetlenül a szláv nyelvből való, ebben az esetben a településnév névadója is szláv nyelvű népesség lett volna. A két név eredetéről tehát nem vélekedek másképpen a disszertáció különböző részeiben, de az összefoglalóban már nem részleteztem a nevek eredet-besorolásának indokait.

Válaszom eddigi részéből is látható, hogy disszertációm opponensei változó mértékben, de mindhárman tettek pontosító megjegyzéseket, fogalmaztak meg javaslatokat néhány településnév etimológiájára vonatkozóan. Ezeket a megjegyzéseket és felvetéseket egytől egyig átgondoltam, s a pontosításokat is nagyon köszönöm. Érthető, hogy a dolgozat ezen része hangsúlyos szerepet kapott a bírálatokban, hiszen a nyelvi elemzés első lépése minden esetben a néveredet meghatározása, ami pedig a további elemzések kiindulópontjául szolgál, s ily módon meghatározó jelentőséggel bír az egyes területek névmintázatainak megrajzolásában. Én magam – ahogyan azt fentebb már említettem – egy újabb vizsgálati módszer, az ún. *történeti helynév-rekonstrukció* eljárását alkalmaztam, ami a hagyományos etimológiához képest jóval összetettebb szempontrendszert érvényesít, s e vizsgálat eredménye ennek köszönhetően sokkal árnyaltabb lehet. Ugyanakkor a fent említett vizsgálati szempontok legmesszemenőbb figyelembevételével is előfordul természetesen, hogy a névmagyarázat több szálon is futhat, azaz egy helynévnek többféle eredetét is meg lehet(ne) adni. Ebben a helyzetben az adott helynévi kategóriára érvényes névmodelleket, a helynévadás analogikus voltát is szem előtt kell tartanunk. E komplex szempontrendszer figyelembevételével lehetőségünk adódik arra, hogy a több lehetséges eredetmagyarázat közül kiemeljük a (leg)valószínűbbet. Disszertációmban magam is ennek a gyakorlatnak megfelelően jártam el: a számos vizsgálati szempont egymásra vetítésével igyekeztem a több lehetséges eredet közül kiemelni a leginkább elképzelhetőket. De mindezek mellett is érvényesnek gondolom a magyar helynév-etimológia egyik legnagyobb mesterének, Kiss Lajosnak azt a véleményét, hogy az etimológia arról szól, hogyan lehet a neveket magyarázni, nem pedig arról, hogy hogyan kell.

Forgács Tamás bírálatában számos településnév etimológiájához fűz általa elképzelhetőnek tartott magyarázatot, mert ahogy írja „számos esetben érzem a magyarázatokat némileg ingatagnak. Különösen az egyelemű nevek körében találkozunk gyakran azzal a – névtani munkákban elég közkeletű – magyarázattal, hogy a településnév személynévre vezethető vissza. Szinte azt mondhatom, hogy ha a településnévvel azonosítható név megtalálható az Árpád-kori személynévtárban, akkor majdnem mindig ez a magyarázat szerepel a dolgozatban a névadás motivációjaként, jóllehet többnyire nem tudunk semmit arról, hogy például volt-e a

településnek olyan nevű birtokosa stb.” (2–3. lap). Ami a személynévi eredeztetésnek a névtani munkákban általánosan fellelhető „közkeletű magyarázat”-ként való jellemzését megvilágítja, az az a körülmény lehet, hogy a korai magyar településnevek legkorábbi és messze legnépesebb rétegét éppen az e típushoz tartozó elnevezések adják. A névtípus ősiségét jól mutatja, hogy legkorábbi példajaként a 950 k.-ról adatolható *Levédia* helynevet említhetjük. Ha megvizsgáljuk e névadási mód kognitív-pragmatikai hátterét, azt láthatjuk, hogy a településnév-alkotás legfőbb motivációja egy személy birtoklásának rögzítése, amely magával a helynévadás aktusával történik meg. A birtokos és a birtok összekötésének ilyen formában való kifejezése a korai, alapvetően szóbeli kultúrában szinte szükségszerűen jelenik meg. A település tulajdonjogának ez a fajta kinyilvánítása pedig az írásosság kialakulásával is megmaradt, sőt a személynévre visszavezethető településnevek lényegében (birtok)jogbiztosító szerepűvé lettek. Nem volt ugyan szokás, de néha az oklevelek is rögzítettek olyan névadási helyzetet, amelyben a település birtokosának megváltozása a település nevének megváltozását hozta magával: az új településnév az új tulajdonos nevéből jött létre. Beszédes példája ennek a Szatmár megyei *Marcelfalva* esete, amely eredetileg a *Nógrád* nevet viselte, ám a települést egy bizonyos Radalfról származó Marcel feldúlta, és saját nevéből *Marcelfalva*-nak nevezte át. Az esetek óriási többségében persze a névadás helyzetéről nincsenek információink, de a fentiek ismeretében vajon miféle más névadási indítékre gondolhatunk akkor, ha egy helynévvel azonos alakú – többnyire nem áttetsző etimológiájú – személynévről is van tudomásunk a kérdéses korszak Magyar Királyságának területéről? A lehető legjobb módszer alkalmazásában is benne rejlik persze az esetleges tévedések lehetősége, hiszen ahogyan azt KISS LAJOS írja egy helyütt: „a földrajzi nevek eredetének vizsgálata, mint a valóság egy tökéletesebb megismerésére irányuló tudományos tevékenység általában, soha le nem zárulhat, be nem fejeződhet” (1972–1974: 27).

Forgács Tamás bírálatában többek között a *Szőlős* településnév motivációjára is rákérdez: vajon miért a foglalkozásnévi eredetű településnevek közé tartozónak tekintem, és miért nem a természeti környezetre utaló (’olyan település, ahol sok szőlőbirtok van’) nevek között veszem számba? Hogy miért tartom valószínűbbnek a foglalkozásnévből történő eredeztetést, azt a közelmúltban – a dolgozatom megírását követően – terjedelmes tanulmányban igyekeztem tisztázni a helynév-rekonstrukciós eljárás segítségével. Ennek gondolatmenetét azonban sajnos itt nincs alkalmam részletezni, de bízom benne, hogy az ottani érvelésem meggyőzi majd bírálómat is.

A Forgács Tamás által kifogásolt településnév-magyarázatok közül további hármat szeretnék kiemelni, ami a fentiekől eltérő problémákat vet fel. Elsőként a Sebes-Körös alsó folyásának déli vidékén fekvő két különböző település, az általam személynévi eredetűnek tartott **Oros** és a névnépre visszavezethetőnek mondott **Orosz** részleges adategyezése kapcsán állapítja meg opponensem, hogy „mennyire nehéz és ingoványos sok esetben a névetimológia” (4). Ezzel a véleményével általában akár egyet is lehet érteni, de ebben az esetben a két településnév történeti adatai, az *orosz* népnév korabeli hangjelölési–helyesírási sajátosságai az általam mondottakat látszanak alátámasztani. Azt, hogy az *orosz* etnonima végén álló mássalhangzót az ómagyar korban a leggyakrabban a *z* betűvel jelölték, egyértelműen mutatják a Kárpát-medence teljes területéről összegyűjtött népnévi eredetű településneveket tartalmazó monográfiám *orosz* címszava alatt tíz oldalon keresztül felsorolt névadatok (vö. RÁCZ A. 2011: 134–145). A kérdéses *Orosz* településnév adataiban jellemzően – két kivételtől eltekintve – a *z* betű szerepel. Az *Oros* nevű település adataiban ezzel ellentétben – egyetlen kivétellel – a vizsgált korszakban inkább *s* hangértékű *s* betűt láthatunk. Emellett későbbi–mai neve is *-s* végződésű. A mindkét településnévben jelentkező kivételek a korabeli helyesírás nem tökéletes következettségével könnyen magyarázhatók. Opponensem egy másik népnévi eredetű településnév, a Sebes-Körös felső folyásának északi területén fekvő **Olaszi** kapcsán is erős

kételyét fogalmazta meg azzal kapcsolatban, hogy az elnevezést több helyen is vallon betelepülőkre utalónak tartom, holott a korban az *olasz* lexéma összefoglaló értelmű, és a 'nyugati újlatin nyelven beszélő' (EWUng.) etnikumokat értették rajta. Az etnonima által jelölt újlatin népcsoport pontosabb felderítése egy-egy település esetében nem feltétlenül reménytelen vállalkozás. Az idegen lakosság betelepülésének vagy betelepítésének történeti forrásokban megjelenő részletes leírásán túl segítséget nyújthatnak például a település lakosságának személynevei is: a francia eredetű *Jaan, Jahan, Gyan, Gyaan* formában lejegyzett és [ja:n] ejtésre utaló személynevek – Bihar területén, a 30–40 kilométeres körzetben három *Gyán* (Mező-, Vizes-, Kötegyán) nevű település is létezett – a mellettük jelzőként gyakran megjelenő *gallicus* és *franca* szóval, amely vallon; illetve a *lombard* szóval, amely pedig északolasz népességre utal. A disszertációban szereplő *Olaszi* településsel összefüggésben egy 1321-es diploma arról tudósít, hogy egy *Aynardo de Olozy* nevű ember egy olyan váradi szőlőt vásárol, amely egy *Gallicus* ('vallon') ember szőlőjével határos (Gy. 1: 648) (vö. RÁCZ A. 2022: 195). Az *olasz* 'vallon, Gallicus' jelentését korai szójegyzékeink is igazolják. Mindezek alapján fogalmaztam meg a település lakosságával kapcsolatos véleményemet. Ott viszont valóban hibáztam, hogy a szó jelentésmegadásának forrásait egymás után sorolva nem különböztettem meg azokat, amelyek csak az 'újlatin nyelvet beszélők' szemantikai tartalmat tulajdonítják a szónak, illetve azokat, amelyek emellett a vallonokra is utalnak. Ezt korrigálni fogom.

Nagyon köszönöm opponensemnek az általam ismeretlen eredetűnek mondott *Serges* víznév eredeztetésére tett javaslatát: esetleg a *sűrög* ige 11. sz.-ból adatolható illabiális *Sergys* személynévi származékához, vagy közvetlenebb módon a *sereg, sörög* 'pörög, forog' igehez lehet köze. Ezt a javaslatot a következőkben még alaposabban körüljáróm.

Juhász Dezső bírálatának egy részében a disszertáció jelentős számú településnév-etimológiája közül ugyancsak kiemel néhányat. Ezek között döntően olyanok szerepelnek, amelyek esetében az általam megadott eredetmagyarázattal opponensem alapvetően egyetért, de kisebb pontosító megjegyzésekkel egészíti ki őket. Ezek a megjegyzések az adott településneveknek a szerkezeti felépítése vagy a szemantikai tartalma szerinti névtípusba sorolását nem befolyásolják, nem változtatják meg, így a dolgozat különböző szempontú összegző elemzéseinek végső eredményét nem módosítják (*Nyésta, Homorog, Sas, Tőtös, Kályán, Babályhalma, Sahttelek*). A pontosításokat megköszönöm, és beépítem a munka tervezett könyv változatába. Két másik, a Sebes-Körös alsó folyásának északi térségében fekvő **Zomlin** és a Kolozs területén található **Szucsák** települések nevének eredetmagyarázatával kapcsolatban azonban opponensemnek fenntartásai vannak. KISS LAJOS mindkét elnevezést szláv eredetűnek mondja, magam mindkét településnevet ismeretlen eredetűnek tekintem. Juhász Dezső elfogadhatónak tartja a szláv származtatást, mely szerint a *Zomlin* településnevet KISS LAJOS a cseh *Zámlýn* helynévvel veti össze (vö. FNESz. *Nagyzomlin*), amelynek szláv értelme 'malom mögött(i) hely'. Ebből az alakból hangtanilag – nem minden gond nélkül – levezethetők lennének ugyan a magyar formák úgy, ahogyan azt Juhász Dezső bemutatja. Az én fenntartásaim azonban névrendszertani jellegűek: egy rendkívül ritka, másodlagosan épületnévhez kapcsolódó mikronévből keletkezett településnév – mint a szlávtság itteni egyedüli nyoma – erős fenntartásokat ébreszt bennem. Ráadásul a két név egymástól viszonylag távol tűnik fel, s az egyik úgy, mint egy régebbi magyar nevet (*Bozsód*) ideiglenesen felváltó megnevezés. Ezért én továbbra is kitartanék – ha nem is az ismeretlen, de – a bizonytalan eredeztetés mellett. A másik név, amelynek magyarázatával opponensem nem ért egyet, **Szucsák** településé. A FNESz. által ebben az esetben is ajánlott szláv eredet véleményem szerint nincs kellően megokolva. KISS LAJOS álláspontját egyedül az or. *Цучек ~ Чучак* hn. (FNESz. *Szucság*) névanalógiával támasztja alá, s bár a környező egyéb szláv nyelvekből is idéz hasonló alakokat, azok azonban kivétel nélkül személynevek. Mindezeket is figyelembe véve Juhász Dezső véleménye szerint az ismeretlen

eredet helyett előremutatóbb lenne a településnevet a bizonytalan eredetű elnevezések közé sorolni. Az előző finomításhoz hasonlóan ezt a javaslatot is elfogadom.

3.2. Egyéb tartalmi észrevételek

Az etimológiai kérdések után Juhász Dezső egy teljesen más jellegű problémát is felvet, nevezetesen azt, hogy a *Sárréte*, *Nagysár*, illetve *Erdőhát* neveket a korabeli mikronevek között sorolom fel, holott tájegységnevekként azoknak a **makrotoponimák** között lenne a helyük. A kora középkori *Erdőhát* név jelöltjét szövegesen magam is tájegységként határozom meg, míg a *Sárrét*, *Nagysár* esetében ez expressis verbis nem történik meg. Dolgozatomban a mikroneveket a terület korabeli nyelvi hátterének a rekonstruálásához használom fel, s ugyanilyen szerepe lehet a makrotoponimáknak is. Ráadásul a hasonló makronevek a kisebb objektumot jelölő mikronevekből is kinőhettek az azok használata során lezajló jelentéstágulással. Mindezzel együtt is e nevek felsorolását, helyfajtaként való megjelölését módosítani fogom.

Az egyes területek névrendszerének többszemponútú, szerkezeti és szemantikai jellemzését, illetve az egyes területek sajátosságainak összevetését **diagramok** segítségével igyekeztem szemléletesen ábrázolni. Opponenseim ezeket gazdag információtartalmú, jól szemléltető ábráknak tartják. Forgács Tamás azonban nem tekinti szerencsésnek, hogy ezek a diagramok típusukat illetően nem egységesek: oszlop- és kördiagramokat vegyesen szerepeltetnek. Véleménye szerint kívánatos lenne csak az egyik típust használva egységesíteni őket. A diagramtípus alkalmazása azonban egyáltalán nem véletlen: a kiválasztást mindig az a cél határozza meg, hogy az ábrázolandó információ hogyan mutatható meg a leglátványosabban, legegyszerűbben. Az egymással összevetendő jelenségeket azonban mindig azonos típusú diagramokon ábrázolom. Forgács Tamás hiányolja, hogy a diagramokon százalékos értékek, nem pedig az elemszámok szerepelnek: ez tudatos döntés a részemről, mivel az összevetés az egyes térségek és régiók részrendszerei között csak így módon valósítható meg. Opponenseim a diagramokhoz fűzött értelmezések kifejtettségét is változó módon ítélték meg: ezeket átgondolva igyekszem a minden elvárást kielégítő részletezettségre törekedni.

Forgács Tamás nem találja szerencsésnek, hogy a disszertációban a bihari régiók teljes ómagyar kori névanyagát vizsgálom, míg a többi térség névkorpuszában elemzése csupán a korai ómagyar korra terjed ki. Mivel Bihar vármegye teljes ómagyar kori névanyagával magam már korábban is foglalkoztam, ezért úgy gondoltam, érdemes a Sebes-Körös vidékéről rendelkezésemre álló teljes névanyagot vallatóra fogni, mivel jól mutatja az általam vizsgált jelenségek további kikutatását, jelzi azt is, hogy érdemes bővebb időhatárok között is vizsgálni. Az egyes régiók vizsgálati eredményének összevethetősége azonban ennek ellenére nem sérül. A diagramokon piros vonallal jelzem a korai ómagyar kor korszakhatárát, ameddig a többi régió névanyagát vizsgálom. S valóban, az egyes bihari régiók alfejezetében a teljes ómagyar kori névanyagra vonatkozó megállapításokat teszek, ám az összes régió összehasonlító elemzésének eredményeit egy önálló összefoglaló alfejezetben tárgyalom (IV.3.4. Összegzés, 286–288), amelyben az összevetés alapját (ahogyan az említett alfejezet első mondatában is jelzem) már csak és kizárólag a közös, korai ómagyar kori intervallum adatai jelentik, s a tanulságokat is csak ezek alapján vonom le.

Forgács Tamás azt a kérdést is felveti, hogy a jövevénynevek több lexémából álló típusait miért egyrészes névként kezelem. Ennek az a magyarázata, hogy a jövevénynevek a magyar helynévrendszerbe átkerülve az etimológiájuktól, a forrásnyelvbéli szemantikai tartalmuktól függetlenül mindig egyrészes nevekként értelmezhetők, hiszen a magyar névrendszerben, a magyar névhasználók számára ezek nem transzparens nevek, számukra csupán egyetlen információt hordoznak: a kérdéses nyelvi jel 'az általa megjelölt objektum neve'.

Válaszom befejezéseként pedig ismételten szeretném megköszönni mindhárom opponensem igen alapos munkáját, értő figyelmét, segítő szándékkal tett javításait és pontosító javaslataikat.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND 1947. Víz- és helységneveink viszonyához. *Magyar Nyelv* 43: 259–263.
- BENKŐ LORÁND 1948. A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 44: 95–101.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FNesz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori víznevek*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Második kiadás: Budapest, Tinta Kiadó, 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KISS LAJOS 1972–1974. Hol tart ma a *Hortobágy* név etimológiájának vizsgálata? *Műveltség és hagyomány* 25–26: 21–30.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF – GÁLDI LÁSZLÓ szerk. *Magyarok és románok I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó. I, 111–131.
- NYIRKOS ISTVÁN 1987. *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 19. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2022. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. 2., javított és bővített kiadás. Nagyvárad, Partium Kiadó.
- WOT = RÓNA-TAS ANDRÁS – BERTA ÁRPÁD 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

Debrecen, 2025. május 5.

RÁCZ ANITA
egyetemi docens